

دانش و پژوهش
دانشگاه آزاد اسلامی واحد خوراسگان (اصفهان)

(علوم انسانی)

شماره سوم - بهار ۱۳۷۹

صص ۱۳۷ - ۱۳۱

تحلیل محتوای کتاب متون فارسی (۵)

سال سوم نظام جدید آموزش متوسطه و بررسی

نظر دبیران مربوطه

هاشم فردانش* - زهره شیران**

چکیده

به دلیل اهمیت محتوای برنامه‌های درسی، پژوهش حاضر به بررسی و تحلیل محتوای کتاب فارسی سال سوم نظام جدید آموزش متوسطه اختصاص داده شد.

در این پژوهش محقق به دنبال پاسخگویی به سؤالات زیر بود:

۱- عناصر اصلی تشکیل‌دهنده موضوعات کتاب (حقایق، مفاهیم، روش کار، قوانین) کدام‌اند؟

۲- هر یک از موضوعات کتاب برای دستیابی به کدام یک از سطوح عملکرد (یادآوری، کاربرد، کشف و ابداع) تدوین شده است؟

۳- آیا مطالب کتاب بیشتر از نوع تعمیم مفاهیم است یا از نوع ارائه نمونه؟
ابزار گردآوری اطلاعات شامل: الگوی تحلیل محتوای مریل، پرسشنامه ویژه

نظرخواهی از دبیران در مورد محتوای کتاب و نحوه ارائه مطالب و آزمون خوانایی کلوز برای تعیین سطح دشواری متن کتاب بود. روشهای آماری عبارت بود از: آمار توصیفی و آمار استنباطی؛ شامل محاسبه فراوانی، درصد میانگین و تحلیل واریانس. این پژوهش به نتایج زیر دست یافت:

- ۱- عناصر اصلی تشکیل دهنده موضوعات کتاب حقایق و مفاهیم می باشد.
- ۲- بیشتر موضوعات کتاب برای دستیابی به سطح عملکرد یادآوری تنظیم شده است.
- ۳- مطالب کتاب بیشتر از نوع تعمیم مفاهیم است.

مقدمه

از آنجا که نظام آموزش و پرورش ایران متمرکز است و برنامه، کتاب و معلم محورهای اساسی آموزش و یادگیری هستند و با توجه به آنکه در بسیاری از موارد، کتاب درسی یگانه و وسیله آموزشی و معیار ارزشهای تحصیلی می باشد، نقش محتوای آموزشی کتاب بسیار مهم تلقی شده و جای بررسی فراوان دارد.

بازنگری و اصلاح کتب درسی به عنوان محتوای آموزشی، زمینه های رشد برنامه ریزی و به تبع آن پیشرفت تحصیلی را فراهم می آورد. این امر به خصوص در مورد محتوای کتابهای فارسی که مهمترین ابزار آموزش زبان رسمی است، بسیار مهم می باشد، زیرا «زبان در یک نظام وسیله انتقال مفاهیم و مقاصد است، پس این گونه کتابها باید به گونه ای تنظیم شوند تا راهگشای دریافت مفاهیمی باشند که کودک و نوجوان از طریق آنها به مفاهیم دیگر دروس مثل علوم، دینی، اجتماعی و... برسد» (عشرت نظیری، ۱۳۷۴). بنابراین در انتخاب متون فارسی باید هم پرورش زبان مادری و استفاده صحیح از کلمات در گفتار مدنظر قرار گیرد و هم ارتباط دادن این مفاهیم با زندگی روزمره و نیازهای فراگیران، تا ضمن آموزش صحیح زبان مادری و رسمی کشور، پایه موفقیت در سایر دروس تحکیم شده و از بروز مشکلات آموزشی که در سالهای تحصیلی بعد بروز خواهد کرد، جلوگیری شود. با توجه به مسائل ذکر شده، ملاحظه می شود که تحلیل محتوای کتابهای درسی، به خصوص فارسی و استفاده از مدلها و الگوهای مناسب برای این نوع تحلیل، امری لازم و ضروری است.

سؤالهای پژوهش عبارت‌اند از:

- ۱- عناصر اصلی (اجزای اصلی) تشکیل‌دهنده موضوعات کتاب (حقایق، مفاهیم، روش کار، قوانین) کدام‌اند؟
 - ۲- هر یک از موضوعات کتاب برای دستیابی به کدام یک از سطوح عملکرد (یادآوری، کاربرد، کشف و ابداع) تدوین شده است؟
 - ۳- آیا مطالب کتاب بیشتر از نوع تعمیم مفاهیم است یا ارائه نمونه؟
 - ۴- آیا تعمیم‌ها و مثالها به صورت سؤالی مطرح شده است یا بیانی؟
 - ۵- آیا انواع شرح و بسط مورد استفاده در کتاب با شرح و بسط الگوی مریل مطابقت دارد؟
 - ۶- آیا روشهای ارائه و ارزشیابی (تفکیک، تنوع، هم‌تاسازی، سطح دشواری) الگوی مریل در این کتاب رعایت شده است؟
 - ۷- آیا ترتیب و توالی اجزای آموزش کتاب با الگوی مریل متناسب است؟
 - ۸- آیا شاگردان بدون کمک معلم قادرند مطالب کتاب را بیاموزند؟
 - ۹- مطالب و محتوای کتاب بیشتر به رشد کدام توانایی در فراگیران کمک می‌کند؟
- البته در این پژوهش بیشترین توجه بر ارزشیابی محتوای برنامه می‌باشد که از نظر علمی برای این نوع ارزشیابی، تعبیر محتوا استفاده شده است. در تحلیل محتوا، هدف تحلیل‌گر این است که مشخص کند؛ کتابهای درسی تا چه حد از رهنمودهای رسمی و هدفهای تعیین شده در برنامه پیروی نموده‌اند و اگر انحرافی از اهداف حاصل شده آنها را مشخص کند، فایده دیگر تحلیل محتوا این است که یک تحلیل‌گر با استفاده از فن تحلیل محتوا می‌تواند پیامهای نهفته در متن مطالب را تشخیص دهد؛ چون محتوای بعضی کتابها، نگرش خاصی را تشویق می‌کنند که با اهداف برنامه تناسب ندارند.
- برای تحلیل محتوا، مدلها و الگوهای متنوعی وجود دارد که در این پژوهش به دلایل زیر از الگوی طراحی مریل استفاده شده است:
- ۱- تفکیک و تقسیم انواع عملکردهای فراگیران.
 - ۲- تفکیک و تجزیه موضوعات آموزشی از دیدگاه اجزای تشکیل‌دهنده آنها.
 - ۳- ارائه راه‌حلهای عملی و مؤثر طراحی آموزشی (هاشم فردانش، ۱۳۷۳).

- دربارۀ مطالعات و پژوهشهای انجام شده در زمینه تحلیل محتوا باید گفت: تحقیقی مشابه موضوع تحقیق انجام نشده است، اما در مقطع دبستان، تحقیقاتی دربارۀ کتابهای فارسی انجام شده که نتایج زیر را به دست می دهد:
- ۱- در کتابهای فارسی دبستان به ارتباط عنوان با محتوا و پیام درسها توجه نشده است (عشرت نظیری، ۱۳۷۱).
 - ۲- در این کتابها اشکالات درسی از قبیل وجود غلط علمی، آموزش منفی، پیچیدگی، ابهام، عدم ارتباط مطالب خیلی زیادی وجود دارد.
 - ۳- تصاویر این کتابها با متن و واقعیت همخوانی ندارد (سعید امینی، ۱۳۷۴).
 - ۴- در بعضی از کتابها رعایت اصل ساده به مشکل در تدوین مطالب نشده است.

مواد و روشها

از آنجا که تحقیق مورد نظر از نوع توصیفی - تحلیلی می باشد، از سه روش برای انجام تحقیق استفاده شد.

- ۱- روش تحلیل محتوای کتاب با استفاده از الگوی طراحی مریل (هاشم فردانش، ۱۳۷۳).
- ۲- روش پیمایشی برای اطلاع از نظر دبیرانی که این کتابها را تدریس می کردند.
- ۳- روش خوانایی کلوز برای تعیین توانایی فراگیران و سطح متن کتاب از نظر آموزشی (سیف الله فضل اللهی قمشی، ۱۳۷۴).

ابزار این تحقیق شامل الگوی طراحی مریل و فرمولهای مربوطه، پرسشنامه محقق ساخته برای اطلاع از نظر دبیران و آزمون خوانایی کلوز برای تعیین سطح آموزشی متن کتاب بود که هر سه روش با هم برای تحلیل و بررسی کتاب متون فارسی (۵) استفاده شد.

جامعه آماری تحقیق

۱- دبیران: برای توزیع پرسشنامه، به علت محدود بودن دبیران متون فارسی (۵)، جامعه آماری، جامعه نمونه در نظر گرفته شد و کل دبیران متون فارسی (۵) که در دبیرستانهای دخترانه نواحی پنجگانه شهرستان اصفهان در یک ترم تحصیلی مشغول به تدریس بودند تحت پوشش قرار گرفتند.

۲- دانش آموزان: برای روش خوانایی کلوز، جامعه آماری این روش، کل دانش آموزان کلاسهای سوم دبیرستانهای دخترانه نظام جدید نواحی پنجگانه شهرستان اصفهان بودند که با استفاده از روش نمونه‌گیری خوشه‌ای، دو ناحیه انتخاب و سپس سه دبیرستان انتخاب شد و در هر دبیرستان یک کلاس از یک رشته تحصیلی برگزیده و مورد آزمون قرار گرفت.

بحث و نتیجه‌گیری

نتایج به دست آمده از تحلیل محتوای کتاب متون فارسی (۵) عبارت بود از:

۱- طبق الگوی تحلیل محتوای مریل، اکثر موضوعات کتاب از نوع مفاهیم است، ولی از نظر دبیران از نوع حقایق با امتیاز ۱۹۶، و مفاهیم با امتیاز ۱۷۸ می‌باشد.

۲- بر اساس الگوی مریل، بیشترین سطوح عملکردی کتاب از نوع یادآوری و تعداد کمی از نوع کاربردی است، دیدگاه دبیران این نتیجه را تأیید می‌کند.

۳- بر اساس الگوی مریل، اکثر مطالب کتاب از نوع تعمیم مفاهیم است که این مفاهیم بیشتر به صورت بیانی ارائه می‌شود، نظر دبیران در این مورد هم متناسب با نتیجه تحلیل محتواست.

۴- بر اساس الگوی مریل، مطالب ارائه شده کمتر به صورت سؤالی و یا طرح مثال می‌باشد، عقیده دبیران نیز با این نتیجه همخوانی دارد.

۵- بر پایه نتایج به دست آمده از آزمون کلوز، سطح متن آموزشی کتاب مذکور، دشوار است و آموختن آن برای فراگیران به تنهایی ممکن نیست؛ نظر دبیران در پرسشنامه این امر را تأیید می‌کند.

۶- از دیدگاه دبیران، مطالب کتاب بیشتر به رشد توانایی؛ درست خواندن متن، درک مفهوم متون نظم و نثر و معنی لغات و اصطلاحات کمک می‌کند و کمتر به رشد توانایی تحلیل سبکهای ادبی و ایجاد خلاقیت در فراگیران توجه دارد. در صورتی که یکی از اهداف عمده آموزش ادبیات باید ایجاد خلاقیت در فراگیران باشد.

۷- از شش نوع شرح و بسط الگوی مریل (زمینه‌ای، پیش‌نیاز، حافظه‌ای، کمکی، شکل ارائه، بازخورد)، شرح و بسط شکل ارائه و حافظه‌ای اصلاً رعایت نشده است، شرح و بسط پیش‌نیاز و کمکی در بعضی از دروس وجود دارد، شرح و بسط زمینه در اکثر دروس به صورت تاریخ ادبیات وجود دارد و شرح و بسط بازخورد در کلیه دروس وجود دارد.

۸- از چهار نوع روش ارائه و ارزشیابی آموزش در الگوی مریل (تفکیک، تنوع، همتاسازی، سطح دشواری)، اصل همتاسازی در قسمت توضیحات هر درس مد نظر قرار گرفته، اصل تفکیک در قسمت تاریخ ادبیات با پررنگ‌تر نوشته شدن آثار ادبا رعایت شده و سطح دشواری و تنوع اصلاً رعایت نشده است.

۹- ترتیب و توالی اجزای آموزش در کتاب متون فارسی (۵) تا حدودی با الگوی مریل متناسب است. از نظر نحوه ارائه مطالب، تمرین کلاسی و ارزیابی، تمام مراحل با الگوی مریل مطابقت دارد، ولی در قسمت کاربرد، تفاوت اساسی وجود دارد، جدول مریل در این قسمت تکیه بر «س‌های جدید» در هنگام تمرین و ارزیابی دارد ولی کتاب «س‌های جدید» و «س‌ها» را در هنگام تمرین مطرح می‌کند و به هنگام ارزیابی فقط «س‌ها» را مد نظر قرار می‌دهند.

۱۰- از موضوع قوانین و سطح عملکرد کشف و ابداع در این کتاب خبری نیست، در صورتی که یکی از اهداف کلی آموزش کتابهای فارسی در دوره متوسطه، توجه به رشد هوش، استعداد و تحویل دانش‌آموزان می‌باشد (محمدعلی تصدیقی، ۱۳۶۷).

پیشنهاد

- ۱- بررسی اهداف کتاب و میزان انطباق این اهداف با محتوا و متن ارائه شده.
- ۲- عملکرد دانش‌آموزان در دو دسته مجزا (در متون جدید، متون قدیم) بررسی و مقایسه شود.
- ۳- بررسی میزان تناسب فعالیتهای آموزشی انجام شده با سطوح عملکردی مریل.
- ۴- بررسی میزان انطباق محتوای کتاب فارسی با محتوای امتحانات کتبی دبیران در طول ترم تحصیلی.
- ۵- از حجم مطالب و دروس به نحو منطقی و معقول کاسته شود تا امکان ارائه بحثهای اضافه‌تر برای فراگیران وجود داشته باشد و آنان بتوانند خلاقیت‌های خود را در زمینه ادبیات بروز دهند.
- ۶- در متن کتاب مثال و نمونه در زمینه مفاهیم دشوار یا عرفانی اندک است که این مسأله باعث افزایش حجم کاری دبیر می‌شود، پیشنهاد می‌گردد که این مفاهیم یا توضیح داده یا کمتر شود.

- ۷- پیشنهاد می‌شود از متون نظم و نثر معاصر، بیشتر استفاده شود تا مطالب برای فراگیران ملموس‌تر و جذاب‌تر باشد.
- ۸- در ارائه مطالب اصل ساده به مشکل رعایت نشده است که توجه به این مطلب در تدوین دروس ضروری به نظر می‌رسد.
- ۹- موضوعات تدوین شده در کتاب اکثراً در سطح عملکرد یادآوری است و سطح کاربرد و کشف و ابداع چندان مورد توجه قرار نگرفته، پیشنهاد می‌شود این دو سطح از عملکرد بیشتر مورد توجه قرار گیرند.
- ۱۰- از انواع شرح و بسط کمکی، شکل ارائه، حافظه‌ای، پیش‌نیاز چندان استفاده نشده است توصیه می‌شود به این نوع شرح و بسط بیشتر توجه شود، تا امر آموزش و یادگیری آسان گردد.

منابع و مأخذ

- امینی، سعید. (۱۳۷۴)، ارزشیابی و تحلیل محتوای کتاب فارسی سوم دبستان ویژه دانش‌آموزان عقب‌مانده ذهنی آموزش‌پذیر، (پایان‌نامه فوق لیسانس)، دانشکده تحصیلات تکمیلی، دانشگاه خوراسگان.
- تصدیقی، محمدعلی. (۱۳۶۷)، طرحی برای ارزیابی کتابهای درسی ادبیات فارسی دوره متوسطه، فصلنامه تعلیم و تربیت، سال چهارم، شماره ۱۳ و ۱۴.
- فردانش، هاشم. (۱۳۷۳)، مبانی نظری تکنولوژی آموزشی، تهران؛ سمت.
- فضل‌اللهی قمشی، سیف‌الله. (۱۳۷۴)، ارزشیابی و تحلیل محتوای کتاب زبان انگلیسی سال سوم راهنمایی تحصیلی بر اساس مدل‌های تحلیل محتوا و بررسی دیدگاه دبیران مربوطه، (پایان‌نامه فوق لیسانس)، دانشکده تحصیلات تکمیلی، دانشگاه خوراسگان.
- نظیری، عشرت، و. فرزاد. (۱۳۷۱)، تحلیل محتوا و ارزیابی کتاب فارسی دوم دبستان، تهران؛ تحقیقات تربیتی.
- نظیری، عشرت. (۱۳۷۴)، تحلیل محتوا و ارزیابی کتاب فارسی سوم راهنمایی از دید تناسب میزان دشواری محتوا با رشد ذهنی دانش‌آموزان، چکیده‌های تازه تحقیق در دانشگاهها و مراکز تحقیقاتی ایران، شماره ۴.